

י אברהם אל-האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך: ויאמר אלהים אכל שרה
 אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק והקמתי את ברייתי אתו לברית
 כ עולם לזרעו אחריו: ולישמעאל שמעתיך הנה | בברכתי אתו והפריתי אתו
 כא והרבייתי אתו במאד מאד שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול: ואת-
 ברייתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הנה בשנה האחרת:

אברהם קדם יי לני
 וישמעאל יתקיים קדמך:
 יט ויאמר יי בקול שטא
 שרה אשתך תלד לך בן.
 ותקרי ית שמיה יצחק.
 נאקים ית קמי עמיה.
 לקים עלם לבנהיה
 בתרוהי: כ ועל ישמעאל
 קבילית צלותך. הא
 קריכית יתיה. נאפישית יתיה. נאסגית יתיה לחדא לחדא. תרי עטר וברכין יוליד ואתניניה
 לעם סגי: כא. ונת קמי אקים עם יצחק. דתלד לך שרה לזמנא הדין. קשתא איתרננתא:

מתן שכר כזה. יחיה לפניך, יחיה ביראתך²¹, כמו: התהלך לפני רש"י
 (לעיל פסוק א), פלח קדמי.
 (יט) אבל, לשון אמתת דברים, וכן: אבל אשמים אנחנו (להלן מב
 כא), אבל בן אין לה (מ"ב ד יד). וקראת את שמו יצחק, על שם
 הצחוק. וי"א על²² שם העשרה נסיונות, וצי' שנה של שרה, וח'
 ימים שנמול, וקי' שנה של אברהם. [והקיימותי את בריתי, למה
 נאמר, והרי כבר כתיב: ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו'
 (לעיל פסוק ט)²³, אלא לפי שאומר והקיימותי וגו' (לעיל פסוק ז),
 יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, ת"ל: והקיימותי את
 בריתי אתו, ולא עם אחרים²⁴. ואת בריתי אקים את יצחק, למה
 נאמר, [25] אלא למד שהיה קדוש מבטן²⁶. דבר אחר] אמר רבי
 אבא²⁷ מכאן למד ק"ו בן הגבירה מבן האמה, כתיב: כי הנה
 ברכתי אתו והפריתי אתו והרבתי אתו (פסוק כ), זה ישמעאל,
 וק"ו: ואת בריתי אקים את יצחק²⁸ את בריתי, ברית המילה תהא
 מסורה לזרעו [של יצחק].
 (כ) שנים עשר נשיאים, כעננים²⁹ יכלו, כמו: נשיאים ורוח (משלי
 כה יד).

רס"ג (יט) אבל, אלא ששרה אשתך. לזרעו אחריו, ולזרעו אחריו.
 (כ) שמעתיך, נעתרתי לבקשתך. הנה בירכתי, הנני מברכו ואפרהו
 וארכהו. ונתתיו לגוי, ואעשה ממנו גוי גדול.
 (כא) למועד הזה, בכמו הזמן הזה בשנה הבאה.

ר"ח (כ) ולישמעאל שמעתיך וגו' ונתתיו לגוי גדול. ראינו שנתאחרה
 הבטחה זו להם אלפים של"ג שנה⁹ ולא היה איחורם תלוי בעונם,
 והיו מצפים לה כל השנים הללו, וסוף סוף באה ונתקיימה,
 ואח"כ נתחזקה המלכות בידם. אנו שנטלה¹⁰ ממנו בעונינו, ושם
 זמנו¹¹ אלף שלש מאות ושלשים¹². על אחת כמה וכמה שנהיה
 מצפים להבטחתו, ולא נתיאש (רבינו בחיי).

9 כי אברהם נימול בשנת ב' אלפים מ"ז (עי' סדר הדרות) ואמונת הישמעאלים
 התחילה בשנת ד' אלפים שצ"ד (סס). תן עוד עשר שנים עד שהתפשטה בעולם,
 וההבדל שבניהם הוא בדיוק: אלפים של"ג שנה (2047 - 4384 הוא 2337). והיא שנת
 ה"הגירה", השנה שבה ברח מחמד מעיר מיכה שממנה מתחילים הישמעאלים
 את מנינם. 10 מלכותינו. 11 ודניאל קבע סוף זמן החורבן אלף וכו'.
 12 דניאל יב, יב: אלף שלש מאות שלשים "חמשה". וכן הגיה החכם שיי"ד שצ"ל פה.

רמב"ן וענין המלה אם לו⁵⁰ וטעמה כמו אם⁵¹, ובא הכפל לחזוק, כמו
 הרק אך במשה (במדבר יב ב), המבלי אין קברים (שמות יד יא),
 ודומיהם. ואמר אברהם אם ישמעאל יחיה לפניך ארצה⁵² בברכה
 הזאת אשר ברכתני בזרע שרה, כי הבטיחו מתחלה אשר יצא
 ממעיך הוא יירשך, והנה היורש אותו יחיד והיה חושב שהוא
 ישמעאל, ועתה כאשר נאמר לו כי משרה יוליד והבין כי הוא
 היורש פחד פן ימות ישמעאל, ולכן אמר זה. יחיה לפניך, פירוש
 רש"י יחיה ביראתך, כמו התהלך לפני, פלח קדמי. ואינו נכון
 בעבור שאמר ולישמעאל שמעתיך⁵³, אבל פירושו יחיה ויתקיים
 זרעו כל ימי עולם.

(יט) אבל שרה אשתך, כמו אבל בן אין לה (מ"ב ד יד), כטעם רק,
 50 ע"פ כ"י ג ד"ר, וכוונת רבנו לומר שאם הורכבה כמלת לולי, טעמה: אם לא. ואם
 הורכבה כמלת אלו, טעמה: אם לו. ובס"ש גורסים: אם לא. 51 בדפוס ליסבון:
 כמו אם אם. 52 ע"פ כ"י וטור, ובס"ש: עתה. 53 כלומר ואין אפשר לו לה'
 להבטיח על מה שאינו כרשותו כי הכל בידי שמים חרין מיראת שמים. וכל שכן שלא

חזקוני מתמה בלבו ויאמר הלבן מאה שנה יולד, ונראה כאלו לא האמין
 הבשורה.
 (יט) והקיימותי את בריתי אתו, כי הוא יהיה ראשון נימול לשמונה
 לקיום מילה בזמנה.
 (כ) ולישמעאל שמעתיך, שאברכנו, אבל לא אכרות בריתי עמו
 אבל בריתי אקים את יצחק שכרתי בין הבתרים לתת לזרעו את
 ארץ כנען¹³.

13 בס"ש יש כאן הוספה זו שאינה בכ"י: "בפרשת של מילה נזכרת ברית שלש

21 כתרנוס יונתן: יתקיים ופלח קדמך. 22 וי"א על, בד"ר רק: "ועל". —
 הוא בכ"ר נג, ז. 23 [אינו מוכן הקשר, ואפשר שצ"ל: והרי כבר כתיב והקיימותי
 את בריתי בני ובניך (פסוק ז)]. 24 ע"י סנהדרין נט, ב. 25 ליתא בד"ר וגם
 המפרשים לא העירו כזה. 26 [ע"י שבת קלז, ב]. 27 בד"ר מז, ה.
 [28] ליתא בכ"י. 29 בד"ר מז, ה.

קטונתי מהחסד הגדול הזה שאתה אומר שתעשה עמי עוד, דיי רד"ק
 במה שנתת לי והוא יחיה, ר"ל חיים טובים בברכה ובפריה
 [ורביה לפניך, כלומי לעבודתך]⁸⁸ וכו' קיימת דברין עמי שאמרת
 לזרעך אתן את הארץ הזאת (לעיל יב ז). וישמעאל הוא זרעי.

(יט) ויאמר... אבל שרה אשתך, לא יהיה זה לבד אלא גם שרה
 אשתך יולדת לך בן. וקראת שמו יצחק, על שם שצחקת. לברית
 עולם, זהו לזרעו אחריו.

(כ-א) ולישמעאל שמעתיך, לברך אותו ולהפרותו ולהרבותו
 ולתת לו גדולה עד כי שנים עשר נשיאים יהיו מבניו כמו מיצחק,
 וכבר ברכתני אותו על ידי מלאך שנגלה להגר. ואת ישמעאל
 אברך, אבל בריתי שכרתי אתך עם יצחק אקיימו. למועד הזה,
 לזמן הזה ולא ידענו באיזה זמן היתה נבואה זאת. ובאמרו בשנה
 האחרת, אומר שהזמן אשר בין הנבואה והלידה היתה שנה.
 שהרי אמר כי בשנה האחרת תלד בזה הזמן, אבל זמן ההריון לא
 אמר. ודרשו רבותי ז"ל⁸⁹ כי בפסח נולד יצחק ואמרו: ⁸⁹ כי
 בראש השנה נפקדה שרה.

[88] הוספתי מכ"י מ ופ. 89 ר"ה י ב.

רא

כב. ושיצו למללא עמיה. ואסתלק זקרא דג. מעלוהי דאברהם: כג. ודבר אברהם ית ישמעאל בריה. ונת כל ילידי ביתיה ונת כל זביני פספיה. כל דכורא, כאנשי בית אברהם, וגנר ית פסרא דערלתהון. ככרן יומא הדין. פמא דמליל עמיה י: כד. ואברהם, פר תשעין ותשע שנין, פד גנר פסרא דערלתיה: כה. וישמעאל בריה, פר

וַיִּכַּל לְדַבֵּר אֹתוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם: וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת-יִשְׁמָעֵאל בְּנֹו וְאֵת כָּל-יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל-מִקְנֵת כֶּסֶפוֹ כָּל-זָכָר בְּאֲנָשֵׁי בֵית אַבְרָהָם וַיִּמַּל אֶת-בְּשֵׁר עַרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים: וְאַבְרָהָם בֶּן-תְּשַׁעִים וְתֵשַׁע שָׁנָה בְּהַמְלוֹ בְּשֵׁר עַרְלָתוֹ: וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנֹו בֶן-

מסטר כה

רס"ג (כב) ויכל, וכאשר כלה. ויעל אלהים, ויסתלק כבוד אלהים מעל. (כג) את בשר ערלתם, את הערלה מגופם³². בעצם היום הזה, בעצם אותו היום. (כד) בשר ערלתו, הערלה מגופו. (כה) בשר ערלתו, הערלה מגופו.

32 כאלו כתוב הערלה מבשרם. וכן כל השאר. ודומה לזה ויקרא יד ג נרפא נגע הצרעת מן הצרוע — נרפא הצרוע מנגע הצרועת. אמר רק הכן אשר אני מבשרך עליו שרה אשתך תלד אותו, וכו' אני מקים בריתי לעולם ובורעו אחריו, וישמעאל אברך להרבות זרעו אך לא מבריתי. (כב) ויעל אלהים מעל אברהם. לשון כבוד כלפי המקום⁵⁴, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של הקב"ה [לשון רש"י]⁵⁵, אבל מציו שנשמעה תפלתו (אברהם). והרא"ם תירץ כירק על החיים השיבו. 54 ברש"י: לשון נקיה הוא כלפי השכינה. [55] ע"פ כ"י וד"ר, ובס"ש ליתא.

(כד) בהמולו, בהפעלו, כמו: בהבראם (לעיל ב ד). (כה) בהמולו את בשר ערלתו, באברהם לא נאמר את לפי שלא היה חסר אלא חתוך הבשר שכבר נתמעך על ידי תשמיש³⁶, אבל ישמעאל שהיה ילד הווקק לחתוך ערלה ולפרוע³⁷ המילה, לכך נאמר בו את³⁸.

רמב"ן (כא) למועד הזה בשנה האחרת, אמר רב הונא בשם רב אידי¹⁴ אותה שנה מעוברת היתה. פ"י ממועד למועד הוי שנה אחת, והוא קורא אותה "שנה אחרת" מפני חדש העיבור שנתוסף בה. (כה) וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', מקרא זה בא ללמדנו שבאותו יום שנמול אברהם נמול ישמעאל, דמבעצם היום הזה (פסוק כג) נפקא, וממקרא בעצם היום הזה הוה נמי ידעינן שישמעאל היה בן י"ג שנה כשנמול, שהרי כתיב: ואברם עשרה פעמים בריתות ללמדך שהם כנגד בן שלש עשרה שנה כשעדיין לא מלאו אינו מל את עצמו מחייב כח¹⁴ ב"ר מז, ז.

30 דאלי"כ הרי השכינה עומדת אצל אברהם, ולמה כתב "ויעל" (גור אריה). 31 ב"ר מז, ח, ושם: שהאבות. [32] ליתא בד"ר. 33 ב"ר מז, ט. 34 י"ג: ולא כוש. 35 י"ג: אוהביו. 36 ב"ר מז, ח. 37 ע"י חזקוני. 38 את לרבות עור הפריעה (מתנות כהונה). — בד"ר יש הוספה זו: "בבראשית רבה. נטל אברהם סכין ואחז בערלתו וזכא לחתוך והיה מתיירא שהיה זקן, מה עשה הב"ה שלח ידו ואחז עמו שנאמר וזכרות עמו הכרית, לו לא נאמר אלא עמו". — הנה מ"ש "בבראשית רבה", זה מוסב על דלעיל בעיני "את", ועינין ההוספה הוא בתחומא ישן לך לך כד, והפסוק: וזכרות, הוא בנחמיה ט, ח.

חזקוני (כב) ויעל אלהים מעל אברהם. וההיפך "ויצא קין מלפני ה'" ספורנו (ד טז)⁶⁶. (כג) בעצם היום הזה. שלא איחר. 66 שקין לא חיכה לכבוד השכינה להסתלק ממנו. והשי' להלן יח לג.

הדבר כי בעצם היום הזה שנצטוו על המילה נמול. בהמלו בשר רד"ק ערלתו, אם נאמר שהוא מבנין נפעל, יש לשאול איך בא פעול אחריו, כי בנין נפעל אינו יצא ואיך אמר בשר ערלתו אחר בהמלו, ואם היה אומר בהמלו לכדו או בהמול בשר ערלתו בלא ו"ו אז טוב, ויש לומר כי פיורשו בהמולו מצד בשר ערלתו שנמול, יאמר גם כן עליו נמול ויאמר בהמולו, וכן כאלה נובלת עליה (ישעיה א ל) כי נובלת פועל עומד והאלה אינה נובלת אלא עליה נובלים ונקראת היא נובלת מצד עליה שהם נובלים, כן יאמר על אברהם שהוא נמול מצד בשר ערלתו שנמול כמו שאמר נמול אברהם (פסוק כו). ועל הדרך הזה קרועים בגדים (שמואל ב, יג לא) קרועים מצד בגדיהם שהיו קרועים כי האנשים לא היו קרועים אלא בגדיהם, הם שהיו קרועים [וכן קרוע כתנתו]⁹⁶ (שם טו לב) קרוע מצד כתנתו שהיתה קרועה וכן מגלחי זקן (ירמיה מא ה) מגולחים מצד זקנם שהיה מגולח⁹⁷.

רד"ק (כב) ויכל לדבר אתו, עד הנה כלה לדבר אתו באותו היום ולפי שהיתה נבואה זו גדולה אמר' כן. ויעל אלהים מעל אברהם, נסתלק כבודו הנראה לו בזאת הנבואה. מלמד שבענין כבודו נראה לו כזו הנבואה וכדברי רבותי ז"ל⁹⁰ מכאן שהאבות הן הן המרכבה. ומה טוב דבר זה למבינו. (כג) ויקח, מיד כיון שנסתלק הכבוד נתעסק בצרכי המילה לעשות מיד מצות האל עליו. ונלקח ישמעאל בנו וכל ילידי ביתו ומקנת כספו ומל אותם בעצמו לא על ידי אחר לחכוב מצות האל עליו⁹¹. וקודם מל אותם כולם ואחר כן מל את עצמו שאם היה מל את עצמו תחלה היה כחו תשש ולא היה יכול למולם באותו היום. כל זכר באנשי בית אברהם, בין גדולים בין קטנים. וימל את בשר ערלתם, מילה ופריעה. ונקצת מרכותינו ז"ל אמרו⁹² לא נתנה פריעה לאברהם אבינו, וריבם אמרו כי נתנה לו מצות פריעה⁹¹ וכן אמרו בבראשית רבה⁹³ פרע אברהם אבינו את מילתו. בעצם היום הזה, באותו היום שצוהו האל. (כד) ואברהם בן תשעים ותשע שנה, כי כשכאה לו נבואה זאת היה בן צ"ט [כמו שאמר⁹⁴ ובסוף צ"ט ללידתו היה אז, וכשמול היה עדיין בן צ"ט]⁹⁵ כי לא נכנס לשנת מאה, ואמר זה לחזק

90 מובא ברש"י. [91] השלמתי ע"פ כ"י מ זס, וכנראה נשמט מפני הדומות. 92 יבמות ע"א, ב. 93 ליתא לפנינו בלשון זו, ע"י תוס' וראשונים יבמות שם ותורה שלמה קנו. 94 לעיל פסוק א. 95 השלמתי ע"פ שאר כ"י והגד', ונשמט מפני הדומות. 96 השלמתי ע"פ שאר כ"י והגד' ומכלל יופי. 97 ראה לעיל יג, ב.

היה עדיין בן צ"ט]⁹⁵ כי לא נכנס לשנת מאה, ואמר זה לחזק

כִּי שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהֵמְלֹו אֶת בְּשָׂר עַרְלָתוֹ: בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמְלֹו אֶבְרָהָם
כִּי וַיִּשְׁמַעְעָל בְּנוֹ: וְכָל-אֲנָשִׁי בֵיתוֹ יִלְדוּ לְיָדוֹ וּמִקְנַת-כֶּסֶף מֵאֵת בְּן-יֶגְכָר נִמְלֹו
אֹתוֹ:

חֲלַת עֶסְרֵי שָׁנִין, כִּד גְּזַר.
יֵת בְּסָרָא דְעוֹרְלָתִיהּ:
כו. בְּכַרְבֵּן יִמָּא הַדִּין,
אֲתָגְזַר [ג' גְּזַר] אֶבְרָהָם,
וַיִּשְׁמַעְעָל בְּרִיהּ: כו. וְכָל
אֲנָשִׁי בֵיתִיהּ יִלְדִי בֵיתָא, וְזַבְיָנִי כֶסֶף מִן בְּנֵי עַמְמִיָא, אֲתָגְזַרוּ [ג' גְּזַרו] עִמִּיהּ:

רס"ג (כו) היום הזה, אותו היום. (כז) וכל אנשי ביתו, וכל איש בכיתו. (כח) בעצם היום הזה שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג שני שנים נמול אברהם וישמעאל בנו.

(כו) בעצם היום הזה. ולא אחר לעשות הדבר, והנה ה' שמונה ראב"ע עשר ושלש מאות ילידי ביתו⁵⁴ חוץ ממקנת כספו, ואח"כ נמול אברהם⁵⁵ גם ביום בעצמו וישמעאל בנו וילידי ביתו ומקנת כספו כולם נמולו אתו ברצונם. והטעם שלא הכריחם, רק מהרו כולם לעשות ולמלאות רצון השם.
(כז) נמולו אתו. מבנין נפעל. מן נמל⁵⁶. וכן ונשלוח ספרים (אסתר ג יג)⁵⁷.

רמב"ן לשונם בבראשית רבה⁵⁶ האבות הן הן המרכבה⁵⁷, ירמוז למה שכתוב תתן אמת ליעקב חסד לאברהם (מיכה ז כ) ופחד יצחק היה לי (להלן לא מב). והמשכיל יבין.

(כו) בעצם היום הזה. כתב רש"י בעצם היום הזה שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג נמולו. ומה טעם להזכיר זה, ועוד שכבר הסכימו⁵⁸ לדברי רבי אליעזר שבתשרי נברא העולם, ובתשרי נולדו אבות, וכפסח נולד יצחק, והכתוב אמר למועד הזה בשנה האחרת (פסוק כא), והוא⁵⁹ כתב בסדר וירא⁶⁰ כי הבשורה היתה בפסח, לפסח הבא נולד יצחק. אבל בעצם היום הזה שנצטוו במצוה הזאת נימול הוא וילידי ביתו ששנה עשר ושלש מאות וכל מקנת כספו. ספר הכתוב מעלתו ביראת ה', ומעלת כל בני ביתו שכולם זריזים מקדימין למצות⁶¹. ואין טעם נימול אברהם, שנימול הוא כתחלה, אבל ישמעאל בנו נימול מתחלה וכל בני ביתו, כי כן כתוב ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו, ואחרי כן ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו. והטעם כי אברהם נודרו במצות המילה שלהם תחלה ומל אותם הוא בעצמו, או שזימן להם מוהלים הרבה והוא עומד עליהם, ואחר כך מל את עצמו, שאלו הקדים מילתו היה חולה או מסוכן בה מפני זקנתו, ולא היה יכול להשתדל במילתם.

54 והם חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות (יד, טו). 55 דייק זה מסדר הכתובים. ועיי רמב"ן. 56 לכן הדגש אחרי הנו"ן של נפעל במקום הנו"ן השרשית. 57 התימה הוא החולם, שבפעלי פ"נ הנטיס כשלמים איננו. לכן הוא מביא דוגמא של שלמים בחולם: ונשלוח ספרים.

56 מז. ח. 57 כלומר אבל לא שאר הצדיקים. 58 כונתו לר"ה יב, א: ח"ר חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר וכו'. ועיי שם כז, א: כמאן מצליגין האידנא וגו' כמאן כרבי אליעזר דאמר בתשרי נברא העולם. 59 רש"י. 60 י. ח. ד"ה כעת. 61 פסחים ד, א.

אברהם זכר גם כן שנתו של ישמעאל לכבודו, כי ידוע היה ממה רד"ק שזכר שישמעאל היה בן י"ג, שהרי בן שמונים ושש שנה היה אברהם כשנולד ישמעאל⁹⁸ וביום המילה היה אברהם בן צ"ט שנה, הנה כי בן י"ג שנה היה ישמעאל. גם יש בו סמך כי בן שלש עשרה שנה נכנס אדם למצות ומהיום ההוא ומעלה הוא בן מצוה וחייב בכל המצות ואם לא מל אותו אביו עד י"ג שנה חייב הוא למול את עצמו. בהמלו את בשר ערלתו, זה יותר מבואר מן הראשון⁹⁹ שכתב "את", ר"ל נמול מבשר ערלתו, ואת כמו מן, וכן הם יצאו את העיר (להלן מד ד) חלה את רגליו (מלכים א טו כג). ויש בו דרש¹⁰⁰ כי אברהם שנתמעך בשרו על ידי תשמיש לא היה צריך פריעה אלא חיתוך בשר לבד והפריעה נעשית מאליה לפיכך לא נאמר בו את, אבל ישמעאל שהיה ילד היה צריך לפרוע את המילה לפיכך נאמר בו את, וזה הדרש חולק על מי שאמר שלא ניתנה מצות פריעה לאברהם אבינו¹⁰¹, וכן נראה¹⁰² שנתנה לו מצות פריעה, וכן אמרו רבותי ז"ל¹⁰³ מל ולא פרע כאילו לא מל כי הוא הראשון שנצטוו במצוה זו באמת בשלמותה נצטוה בה.

חזקוני בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל (לעיל טו טז). וכתיב: ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו (פסוק כד). וביום אחד נמולו, כדאמרין, אם כן ממילא ידעינן שהיה בן י"ג שנה כשנימול וקרא דוישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמולו, למה לי, אלא ש"מ האי קרא כי אתא ללמדך מה אברם לא עיכב, אף ישמעאל לא עיכב הוא דאתא. את בשר ערלתו, פרש"י: ישמעאל שהיה ילד הוזהר לחתוך הערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו "את". ואע"ג דאמרין ביבמות¹⁵ עדיין לא ניתנה פריעה, מ"מ קיימה אברהם אבינו, וכן עירובי תבשילין¹⁶.

(כו) בעצם היום הזה, שדבר הקב"ה עמו על כך¹⁷. נמול אברהם, יום הכפורים היה¹⁸, גזירה שוה דעצם עצם¹⁹. ומפני מה לא נמול משעה שהכיר את בוראו כדי שלא תנעול דלת בפני גרים, שלא יאמרו מיד שבא אצלו ציערו. ומפני מה מברית בין הבתרים, כדי שיצא יצחק מטיפה כשרה וקדושה.

(כז) וכל אנשי ביתו, קרא דלעיל²⁰ איירי בשל אברהם, והאי איירי בכל אנשי ביתו וילידי בית ומקנת כסף של ישמעאל. נמולו אתו, "מלו אתו" אין כתיב כאן אלא "נמולו" ברצונם, שלא הכריחם.

(כו) בעצם היום הזה, כבר אמרנו¹⁰⁴ כי בעצם היום הזה מל אברהם ישמעאל בנו וכל אנשי ביתו, אבל את עצמו לא אמר מתי נימול אם היום או מחרתו, לפיכך אמר בעצם היום הזה נמול אברהם בא להודיע זריזותו למצות האל, כי באותו היום שנמול ישמעאל בנו וכל אנשי ביתו נימול גם כן הוא, אחר שמל אותם כולם מל את עצמו. ופירושו נימול על ידי עצמו, וכן ועמשא לא נשמר (ש"ב כ י) שהוא לא שמר את עצמו.

(כז) נמולו אתו, על ידי אברהם. נמול, נמולו, שרשם נמל¹⁰⁵. 98 לעיל טז, טו. 99 בפסוק כד. 100 מובא ברש"י. 101 ראה לעיל פסוק כג. 102 בכ"י מ ופ הובא כאן "כי הוא הראשון שנצטווה במצוה זו באמת בשלמותה נצטוה בה" ולפניו הוא כסוף הפסוק. 103 שבת קלז, ב. 104 פסוק כג.

15 יבמות עב, א. ועיין בריב"א, בר"ע מברטנורא, ובמושב זקנים. 16 יומא כת, ב. 17 מדרש תהלים קיב, עיין ת"ש אות קסו. 18 פרקי דרבי אליעזר פכ"ט. 19 מה להלן וכל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה כי יום כפורים הוא (ויקרא כג, כח) אף כאן (פדר"א פכ"ט). 20 פסוק כג: ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו וגו'.

(י) ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק, הואיל ואמ' ליקח פי שנים לא יירש כלל: עם בני אפי' אינו יצחק: עם יצחק. אפי' אינו בני, כ"ש השתא, וזהו שהבטיחו הקב"ה ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה (בראשית יז כא):

סימן יא

(יא) וירע הדבר מאוד בעיני אברהם. לעשותה ולמה על אדות בנו ישמעאל שבקש עליו לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית יז יח), והקב"ה השיבו ולישמעאל שמעתיד (שם שם כ):

סימן יב

(יב) ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער. שנפרש ממך לתרבות רעה: ועל אמתך. שיצאת להפקר: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. כי כל דבריה ברוח הקודש: כי ביצחק. בזרעו של יצחק: יקרא לך זרע. שהן מייחסין אחריו ואחר אלוותיו, שכך אמרתי לך ואת בריתי אקים את יצחק (בראשית יז כא):

סימן יג

(יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו. מופרד מיצחק ויהי גוי גדול בפני עצמו: כי זרעך הוא. זש"ה ועלהו לא יבול (תהלים ג א):

סימן יד

(יד) וישכם אברהם בבקר. זירז עצמו לקיים מה שאמר לו הקב"ה, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב): ויקח לחם וחמת מים. חמת הוא נוד שעושיין מן העור, וראיה מן דברי רבותינו חמת של קנים שהבצים שלה מקבלות כו' במס' כלים פ"ד, ועוד שנינו חמת חלילין, פי' שפושטין הגדי ועושיין הרועים ממנו נוד להיות מחלילין בקולם בו, ותנן נמי חמת שעשאה תרמל, ותרמל שעשאה חמת, הרי למדנו שהחמת נוד של עור היא: וביתו של אברהם אבינו וותרנין היו, ולפיכך נתן להם לחם וחמת מים, כאשר תוכל שאת מצד אחד: שם על שכמה. שכן דרך העוברים: ואת הילד. משכמה אחד. והיה באותו פרק בן י"ז שנה כי כשנמול היה בן י"ג שנה, ולבסוף שנה באה שהיא שנת י"ד לו, נולד יצחק, ולבסוף ב' שנים אחרות, שהיא שנת ט"ז לו נגמל יצחק, וזה הדבר בשנת י"ז לו: אלא שרה הכניסה בו עין הרע, וחלצתה חמה, ונקלש בשרו, ושופו עצמותיו ונטלתו על שכמה מצדה השנית: וישלחה. ששלחה לשם גירושין, שלא תחזור עוד אל ביתה: ותלך ותתע במדבר באר שבע. היא הלכה ותתעה במדבר. שבא שתחתי מודיע כי היא מדברה של באר שבע, ועוד כל המדבר שהוא עומד על עצמו כגון במדבר בערבה (דברים א א), אחר המדבר (שמות ג א), ובמדבר אשר ראית (דברים א לא), וכל שכמותה כולן הבי"ת נקמצת, וכל מדבר שהוא סמוך על תיבה הבאה כמו מדבר שור (שמות טו כב), מדבר סין (שם טז א), במדבר הגדול (דברים ח טו), במדבר הזה (במדבר יד ב), מדבר סיני (שמות יט א), מדבר פארן (במדבר יג כו), וכל שכמותה, הכל פתוח לבד:

סימן טו

(טו) ויכלו המים מן החמת. שהי' קדוח וחולה כמו שדרשנו, והי' שותה בכל שעה כדרך בעלי קדוח: ותשלך את הילד תחת אחד השיחים. אילו רותם היה, שכן דרך הרתמים להיות גדלין במדבר, ולמה נקראו השיחים, א"ר יוסי ששם הסיחו עמה מלאכי השרת, ודומה לו לשוח בשדה (בראשית כד סג), וכענין זה דרשינן וכל שיח השדה (שם ב ה):

סימן טז

(טז) ותלך ותשב לה מנגד. הרחק ממנו אלפים אמה, ולכך הה"א חטופה, כדי שנלמוד הרחק מרחוק בג"ש, כתיב הכא הרחק, וכתוב התם אך רחוק יהי' ביניכם ובינו כאלפים אמה (יהושע ג ד), מה התם אלפים, אף הכא אלפים, וזה כמטחוי קשת, דא"ר יצחק שני מטחוי קשת מיל, ואם הי' אומר כטחוי קשת, הייתי אומר שני טחוי קשת אחר והוא שהיא מיל אחד, כשהוא מוסיף מ' כמטחוי לדרשה, לומר לך שני ענייני טחוי, והן ד' טחוי קשת שהן ב' מילין, ועיקר יסוד המלה שמטיח החץ על יתר הקשת וזורקו, וכה"א כוננו חצים על יתר לירות (תהלים יא ב), ודומה לו טחי (טפל) [תפל] (יחזקאל יג יא), וטח את הבית (ויקרא יד מב), וכל דומיהו, ותהי המלה כמו ו' בחגוי הסלע (שה"ש ב יד), הנגדרת מן המצרי לאנה יחוגו וינועו: כי אמרה אל אראה במות הילד ותשב מנגד. זה מנגד בא להיותו מופנה לג"ש ללמוד נגד מנגד: ותשא את קולה ותבך. א"ר ברכי' היתה מטחת דברים כלפי מעלה אמרה אתמול אמרת הרבה ארבה את זרעך (בראשית טז י), ועכשיו הוא מת בצמא וזה שאמר דוד המלך ע"ה משיח ה', נודי ספרת אתה שימה [דמעתי] בנאדך הלא בספרתך (תהלים נו ט), פי' נודי ספרת אתה וגזרת כמה ימים אתה גולה שימה דמעתי רצויו לפניך, כדמעות בעלת נוד המים. ואם בשביל שהיתה גיורת היתה חביבה לפניך, כי גר אנכי עמך (שם לט יג), נמצא מוכח גם מכאן שהחמת נוד הוא:

יש דין ערלות דמילה, וכיון שכן שדין זה דקדושת ישראל מפקיע שלא יהי' בו דין ערלות בעצמותו, מהני שיחול גם באשה שם מהול אף שאינה במצות מילה וזהו ביאור דברי הבה"ג.

וכן מה דבעי למימר בערבי מהול, דאי לאו ההלכה דכל הגוים ערלים למ"ד המול ימול איכא, והקשינו דהא אין מילתו אלא כחתיכת בשר בעלמא, ונראה לפרש דקאי על בני קטורה שכתב הרמב"ם (בפ"י מהל' מלכים ה"ח) שהם חייבים במילה, וא"כ שפיר איכא עלייהו גם שם מהול ורק דפריך דיש עליהם דין ערלות בעצמותם מקרא דכל הגוים ערלים. ואין להקשות דא"כ למאן דיליף מאתה את בריתי תשמורתהא בני קטורה כיון דהם חייבין במצות מילה וילפינן לה בסנהדרין (דף נ"ט ע"ב) מקרא דאת בריתי הפר, הרי איתנייהו בכלל ברית, ונראה דבני קטורה אף דחייבים במצות מילה ואיתנייהו בכלל את בריתי הפר, מ"מ ליתנייהו בכלל הקמת ברית, וזה דוקא בישראל וכדכתיב ואת בריתי אקים את יצחק, וגם דקאמר בסנהדרין (שם) ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחרך, אתה וזרעך אין, איניש אחרנא לא, ובני קטורה לא מיקרי זרע אברהם, כמבואר בנדרים (דף ל"א ע"א) שהמודר מזרע אברהם אין אסור אלא בישראל ומותר בכל הגוים ואף בבני קטורה, דלא מיקרי זרע אברהם [א"ה, ע"י בית הלוי עה"ת פ' לך לך], וא"כ שפיר קאמר דלמ"ד ואתה את בריתי תשמור ליכא, אבל למ"ד המול ימול איכא, דכיון דאיתנייהו במצות מילה, יש בהם גם חלות מהול דצריך להכשר מילה, אבל זה מה שאין בהם דין ערלות לחוד אכתי לא סגי להכשר מילה, ועיין בפ"י ר"ח בע"ז שפ"י ערבי מהול וגבנוני מהול בבני קטורה, ואולי כוננו כמו שכתבנו. אמנם לרש"י שכתב שם בסנהדרין שבני קטורה לבדם אותם ששה שנוולדו לאברהם נתחייבו במילה ולא לדורות, א"כ הא מוכח מהס"ד דגמ' דלא בעי חלות שם מהול להכשר מילה, רק שלא יהי' עליו דין ערל, דמ"מ כיון שמל אין עליו דין ערלות, אי לאו ההלכה דכל הגוים ערלים כמוש"כ.

והנה אם הך דינא דהמול ימול ואת בריתי תשמור הוא מדין שיהא בר - הכי, אם באנו לדון לענין הטפת דם ברית בעכ"ם, הנה למ"ד המול ימול צריך שיהי' בר - הכי במצות מילה כשבא למול, אבל לענין הטפת דם ברית לא שייך לומר שיהי' בר - הכי במצות מילה, כמו דמילה לא בעי שיהי' בר - הכי בברית, דבברית הא ליכא דין שיהי' בר - הכי כיון דדריש מהמול ימול ולא מקרא דאת בריתי תשמור, משא"כ למאן דיליף מואתה את בריתי תשמור והיינו שיהי' בר - הכי בברית, צריך שיהי' גם בהטפת דם ברית בר - שייכא גם להטפת דם ברית, וא"כ הרי במילת עכ"ם למ"ד המול ימול, והכי פסק הרמב"ם (כדמוכח בפ"ב מהל' מילה ה"א), נהי דמילתו פסולה, מ"מ הא הוי מילתו הטפת דם ברית, דלמ"ד זה עכ"ם כשר לה, אולם אם נאמר דהך דהמול ימול ואת בריתי תשמור, אין הפי' שיהא בר - הכי במצות מילה וברית, ורק דהוא תנאי ודין בפ"ע בהכשר מילה, אפשר שזה שייך גם בהטפת דם ברית לכל"ע.

והנה מה שכתב הרמב"ם (שם) דאשה מלה רק במקום דאין איש, בשלמא אם נימא דהפירוש הוא שיהא בר - הכי במצות מילה וברית, שפיר אפשר לומר דאף למ"ד דהמול ימול לכתחילה אף לדידי' בענין שיהי' בר - הכי אף בברית, ורק דבדיעבד סגי מה שהוא בר - הכי במצות מילה, משא"כ אם נימא דאינו מדין בר - הכי ושיהי' במצות כלל, ורק דהוא דין תנאי בפ"ע להכשר מילה דהמול ימול, מהיכא תיתי נימא דלמ"ד דדריש המול ימול דלכתחילה איכא דין שיהי' בברית, כיון דלא דריש רק המול ימול.

עוד בענין הנ"ל

הרמב"ם פ"ב מהלכות מילה ה"א כתב וז"ל הכל כשרין למול ואפילו ערל עבד ואשה וקטן מלין במקום שאין איש. והנה מקור הדין הוא בע"ז דף כ"ז ע"א דאמרינן מנין למילה בעכ"ם שהיא פסולה ופליגי שם חד אמר מ"ואתה את בריתי תשמור" וחד אמר מ"המול ימול", ואמרינן שם דב"מ לענין אשה דברית ליכא והמול ימול איכא, ופסק הרמב"ם דאשה כשרה למול, וא"כ צריך להבין במה שסיים שהוא דוקא במקום שאין איש, והוא מדברי הר"ף בע"ז שם, והא מאחר שהיא כשרה אמאי לא תמול אף כשיש איש.

ונראה דהנה באמת צריך להבין דאמאי בעינן מיעוטין למעט עכ"ם ועבד או אשה שאין יכולים למול לפי שיטת ר"ת בניטין מ"ה ע"ב דהכלל דכל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה שייך אף בכל המצוות, דמי שאינו בר חיוב אינו יכול לעשות המצוה, ומהאי טעמא אשה אינה יכולה להטיל ציצית בטלית משום דאינה חייבת בציצית ע"ש, וא"כ אמאי בעינן מיעוטים הא מאחר דליתנייהו בחיוב מילה א"כ אינם יכולים למול מטעם דכל דאינם בחיוב המצוה הרי הם פסולים לעשיית המצוה לדעת ר"ת.

והנה בשו"ת חתם סופר י"ד סימן ש' הקשה סתירה מרבי יוסי על רבי יוסי דבע"ז שם ס"ל ימול כותי ואל ימול עכ"ם אלמא דסבר דמילה לא בעי לשמה, ומש"ה ימול כותי, ובכ"מ סבר רבי יוסי דמצוות צריכות כוונה, ולענין קרבנות ס"ל בזבחים דאף סתמא כשר אף דליכא כוונה, אלא דלענין הקרבת קרבנות כתב הרמב"ן במלחמות ברא"ה דלא אמרינן מצוות צריכות כוונה, וצריך ליישב כל זה.

ונראה דהנה הבית הלוי (ח"א סי' ב' וז"ג סי' נא) כתב לחלק לענין מצוות צריכות כוונה בין אכילת פסח לאכילת שאר קרבנות דבאכילת פסח דהמצוה היא על הגברא שיאכל הפסח שייך הכלל דמצוות צריכות כוונה אבל באכילת שאר קרבנות דהמצוה היא בקרבן שיאכל,

מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - בראשית אות עט

104

דף מ'ו, ע"ב (לבר' י"ז, י"ח). ויאמר אברהם לו ישמעאל יחיה לפניך. אמר ה' לך: אין בו דעת בזקן הזה. אמר לפניו: רבשל"ע, נזקנתי ונקטנה דעתי עלי, הרי נזקנתי ואיני רואה בן מיוחס לפניך. א"ל ה' לך: אבל שרה אשתך יולדת לך בן (שם, י"ט), בן הדומה לך ויהיה מיוחס, ואני כורת לו ברית עד סוף כל הדורות. ועל ישמעאל כבר שמעתך הנה ברכתי אותו (שם, כ'), ודע ששנים עשר נשיאים יוליד ויעמדו במלכותו, והאחרון הבא בסוף השנים עשר יהיה חגר ויגזור גזרות קשות בעולם, וימיו מועטין, ומתגדלת מלכותו באחרון, שנ' ונתתיו לגוי גדול (שם), ואת בריתי אקים את יצחק (שם, כ"א), הרי גאולה מתחלת לישראל. ילמדנו.